

Соколова Оксана Василівна - аспірантка кафедри соціології, філософії та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

УДК 130.2+316.7

«СОЦІАЛЬНИЙ МІФ: АКСІОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА»

У статті аналізується особливості феномену соціального міфу та його ролі в процесі соціокультурної трансформації суспільства. Соціальний міф на відміну від античного міфу не фіксує, а моделює картину світу людини, спираючись на традиційні цінності, і водночас, програмує глибинні зміни саме в ціннісній сфері. Така дуальність функціонування соціального міфу обумовлена протиріччями співвідношення індивідуального культурного досвіду з колективним історичним соціокультурним спадком. В статті наведено приклад сучасного неоднорідного соціокультурного ландшафту України, який знаходиться в стані перманентної трансформації, що породжує в суспільстві відчуття нестабільності, небезпеки сьогодення, невизначеності майбутнього, розмиває традиційні цінності орієнтири та потребує компенсаторних механізмів, що забезпечують адаптацію індивідуума до стримких соціальних змін. Розглянуті деякі сутнісні особливості соціального міфотворчості в період трансформації суспільства взагалі та зокрема в українських реаліях.

Ключові слова: соціальний міф, цінності, трансформація українського суспільства, конструювання соціальної реальності, криза ідентичності, соціокультурне середовище.

«СОЦИАЛЬНЫЙ МИФ: АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕТЕРМИНАЦИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ПРОЦЕССОВ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА»

В статье анализируются особенности феномена социального мифа и его роли в процессе социокультурной трансформации общества. Социальный миф в отличие от античного мифа не фиксирует, а моделирует картину мира человека, опираясь на традиционные ценности, и в то же время программируя глубинные изменения именно в ценностной сфере. Такая двойственность функционирования социального мифа обусловлена противоречиями между индивидуальным культурным опытом с коллективным историческим социокультурным наследием. В статье приведен пример современного неоднородного социокультурного ландшафта Украины, который находится в состоянии перманентной трансформации, порождает в обществе ощущение нестабильности, опасности настоящего, неопределенности будущего, размывает традиционные ценностные ориентиры и требует компенсаторных механизмов, обеспечивающих адаптацию индивидуума к стремительным социальным изменениям. Рассмотрены некоторые существенные особенности социальной мифотворчества в период трансформации общества в целом и в частности в украинских реалиях.

Ключевые слова: социальный миф, ценности, трансформация украинского общества, конструирования социальной реальности, кризис идентичности, социокультурная среда.

“SOCIAL MYTH: AXIOLOGICAL DETERMINATION OF SOCIO-CULTURAL PROCESSES IN THE CONDITIONS OF SOCIETY TRANSFORMATION”

The article analyzes the features of the phenomenon of social myth and its role in the process of sociocultural transformation of society. Social myth, unlike the ancient myth, does not fix, but models the picture of the human world, relying on traditional values, and at the same time programming deep changes in the value sphere. This duality of the functioning of the social myth is due to the contradictions between the individual cultural experience and the collective historical

socio-cultural heritage. The article gives an example of a modern heterogeneous socio-cultural landscape of Ukraine, which is in a state of permanent transformation, generates a sense of instability, danger of the present, uncertainty of the future in society, erodes traditional value orientations and requires compensatory mechanisms that ensure the individual's adaptation to rapid social changes. Some essential features of social myth-making in the period of transformation of society in general and in particular in Ukrainian realities are considered.

Key words: *social myth, values, transformation of Ukrainian society, construction of social reality, identity crisis, socio-cultural environment.*

Різноманіття сучасних міфів в соціокультурному просторі і їх значна роль у формуванні громадянської культури та вплив на соціокультурну динаміку зробили цей феномен об'єктом досліджень представниками різних наукових дисциплін.

Міфологія як автономна символічна форма культури розглядалася філософами Е.Кассіра і С.Лангер, К.Леви-Стросом. Як соціальний феномен у взаємозв'язку з ідеологією, масовою культурою, міф досліджували Р. Барт, Ж. Сорель, К. Хюбнер, М. Еліаде та ін. Е.Дюркгейм, Л.Леви-Брюль розглядали міф як «Коллективні уявлення», досліджували феномен тотемізму як елементарної форми релігії та міфу, а також специфіку первісного мислення. Аксиологічного і соціально-політичного детермінанти соціального міфу присвячені роботи, Г.Алмонда, С.Верби, Л.Пай, Г.Екстайна, І.М. Попової.

Дослідження ролі соціального міфу допомагають наочно виявити зв'язку між культурними факторами: сформованою системою смислів, цінностей, орієнтацій, традицій і політичним життям даного суспільства, характером протікання соціокультурної динаміки.

Людина, як частина природного і соціального середовища, знаходиться в постійному пошуку способів ідентифікації природних і культурних феноменів, соціальних явищ, формуючи індивідуальні судження як елементарну форму знання, спирається найчастіше на колективні судження. І те, що ми називаємо істиною, є набором чуттєвих уявлень, сформованих під впливом колективного досвіду і "наперед заповнене величезним числом колективних уявлень» [1]. Ця образно-символічна реальність, чуттєво сприймається як істина, зовсім не обов'язково бути вигадкою або фантазією, що характерно для архаїчних міфів. Навпаки, соціальний міф заміщає собою дійсність, виртуалізує, імітує факти, не вимагає підтвердження автентичності особистим досвідом. Такий міф є частиною пізнавальної сфери і відображає дійсність в символах і образах, історично контекстуальних, ціннісно орієнтованих, конструюючи буття соціуму і індивіда.

Ідеї мислителів Нового часу, яскравим представником яких був О.Конт, про «реалістичність» сприйняття буття, як чинник еволюції людських спільнот, не знаходять свого підтвердження. «Сукупність нашої розумової еволюції», про яку писав О. Конт, все ще далека від гармонії «між філософським генієм і загальним здоровим глуздом» [2]. Неспроможність «релігії Розуму» передбачив Жорж Сорель, який привніс в інтелектуальний дискурс ідею соціального міфу як фактора зміни людських спільнот. Сорель піддав критиці ідею переваги розуму над міфом, вказавши на те, що саме міфи, а не раціональне мислення, мають найбільший потенціал соціальної мобілізації, та здатні конструювати соціокультурну реальність. Сорель підкреслює що «риси соціального значною мірою визначаються ірраціональними рухами душі, містифікованими уявленнями про справедливе, ніж ідеями розуму, без почуттів і строгими аналітичними розрахунками» [3].

Соціальне міфотворчість особливо актуалізується в періоди глобальних економічних, технічних, екологічних, інформаційних трансформацій, які обумовлюють стрімку соціальну динаміку.

Це пов'язано з розмиванням культурних ідентичностей, девіацій ціннісних орієнтирів, заміщення в оточенні людини сфери природи її соціальним середовищем з політичними

ідеологічними дискурсами.

Системні зміни характеристик суспільства складають саме поняття соціальної трансформації, яка впливає на існуючі параметри соціальних систем. Разом з технологічною, економічною, політичною і культурною складовою системи, змінюються ціннісно-нормативна система суспільства. Професор І.М. Попова в своїх роботах відзначає і зміну самої концепції суспільних відносин, розглядаючи ціннісно-нормативну модель суспільства, де соціальні відносини носять ціннісно-смісловий характер [4].

Суспільство і культура розвиваються і змінюються, цей процес супроводжується появою нових сенсів, ревізією традицій, появою нових соціальних міфів. Вони набувають загальнолюдське значення, пройшовши апробацію часом, і стабілізуються в якості загальнолюдських цінностей.

Слід відмітити, що в традиційному суспільстві людина набуває норми поведінки та ціннісні орієнтири безпосередньо з оточення, а цілі пропонуються, виходячи з потреб суспільства в даному історичному контексті. Норми, які пропонує держава, перетворюються в ефективні суспільні практики тільки за умови відповідності переконанням громадян, які визначаються історично обумовленою культурною спадщиною та особистим досвідом буття.

Відтак залежно від власного рівня рефлексії суб'єкти намагаються відтворити «своє» соціокультурне середовище, спираючись на прийнятні та прості форми відображення особистих ціннісних сенсів. Ускладнене з причин різноманітності сприйняття дійсності призводить до її усвідомлення за спрощеною схемою, що складається з набору міфологічних сюжетів, в яких на зміну античним богам та стихіям природнім приходять сучасні актори та стихія інформаційна.

На відміну від архаїчного міфа з його онтологічним статусом підтвердження і збереження існуючого світопорядку, міф сучасний модернізує соціокультурний ландшафт, фіксує колективний досвід і виконує інтегруючу функцію в соціумі.

Розглядаючи симптоми кризи перехідного суспільства, І.М.Попова вказує що невизначеність майбутнього, поява нових соціальних міфів, делегітимізація символів та міфів минулого додають суспільній кризі «особистий, глибоко внутрішній характер, породжуючи так звану «кризову свідомість» [5], що призводить до деморалізації суспільства та провокує суттєві культурні зрушення.

Вочевидь така стихійність реформатування ціннісних орієнтирів відбивається і на параметрах відбудови всієї соціальної системи, зокрема економіці, міжособистісних відносинах, політиці, культурі.

Особливу роль кризового сьогодення в сприйнятті непередбаченості майбутнього та актуалізації міфів минулого пишуть П.Бергер та Т.Лукман. За їх думкою кризове сьогодення є реальною підставою відношення до минулого в процесі ресоціалізації, коли відповідно сьогоденню «перетлумачується» минуле [6].

Подібна соціальна ностальгія є результатом сприйняття особистістю «іншого» як «чужого», тобто небезпечного. Соціальні групи нездатні адаптуватися до нових цінностей і орієнтирів, розчаровані в цьому, вони намагаються знайти точки опори в минулому. Їх пошук викликаний гострою потребою індивіда в міцних цінностях, звичних для нього і соціально схвалюваних культурних практиках [7]. Моральна рефлексія, як протипага критичного сприйняття світу, призводить до відновлення образів минулого та конструювання на цих образах сьогодення та визначення майбутнього. Доречно згадати концепцію моралі Ф. Ніцше, де філософ ввів поняття рессентимента [8], позначивши цим терміном повторне переживання колишнього почуття і внаслідок цього його посилення. Наведемо декілька характерних рис соціальної пам'яті, які виділяє Ф. Ніцше:

- реконструкція образів минулого пов'язана з вторинним переживанням емоцій;

- конструювання соціальної пам'яті, тобто і ідентичності, тісно пов'язане з образом «іншого», по відношенню до якого визначаються межі «свого»;
- через трансльовані соціальною пам'яттю спогади про минуле конструюється сьогодення і визначається майбутнє.

Ідеалістично переживаємий образ минулого має компенсаторну функцію, є інструментом культурної реабілітації минулого в його ідеалізованій уявній формі. Віртуалізація та культурна міфологізація минулого обумовлена глибинним травматичним індивідуальним чи груповим досвідом, який цементує традиційні цінності, припиняючи рух від базової цінності виживання до цінності самовираження, від традиційних до секулярно-раціональних.

Таким чином, соціокультурна детермінація процесів трансформації суспільства проявляється на рівні життєвих стратегій соціальних акторів в умовах неоднорідного соціокультурного середовища, що відбивається на моделюванні нових культурних сенсів з урахуванням цієї неоднорідності. На думку американського дослідника А. Хеллера „сучасне громадянське суспільство складається з мозаїчного набору груп, які мають ідентичність, та груп, що її не мають. Ряд сегментів та інститутів громадянського суспільства зберігають окремі елементи культурної пам'яті і навіть утворюють власну пам'ять” [9].

На прикладі сучасної України ми спостерігаємо соціокультурну трансформацію в її діалектичному протиріччі традиційного з новим, невідомим, тобто небезпечним, що відтворюється, наприклад, в дихотомічній міфологемі «стабільність - нестабільність». В контексті соціокультурних трансформацій та соціальної міфології нестабільність пов'язується з небезпекою, набирає екзистенціального сенсу. Криза ідентичності в умовах соціокультурних трансформацій актуалізує опозицію «свій-чужий», яка спонукає до відтворення новітніх міфів, що конструюють відповідні образи свого та чужого в зрозумілих для суспільних груп категоріях та архетипах.

Тривалий час українське суспільство розвивалось в умовах взаємовиключних геополітичних і соціокультурних напрямків розвитку країни, за цей час сформувалась гетерогенна соціокультурна середа, наповнена соціальними міфами, які поглибили протиріччя в дихотомії «свій-чужий». Остаточна визначеність в шляху розвитку в напрямку європейських цінностей спричинила за собою реформування соціальних інститутів в умовах постійної загрози зовнішньої агресії та економічної кризи. До того ж додалась криза самоідентичності, сприйняття чи не сприйняття нової системи ціннісних орієнтирів.

Професор Євген Головаха виокремлює декілька основних типів соціальної трансформації: «природна (як наслідок поступового визрівання соціально-економічних умов трансформації), відновлена природна, волюнтарна. Саме таким шляхом йшли до «іншого модерну» (за визначенням Е. Гідденса) комуністичні режими; вимушена (як наслідок несподіваних соціально-політичних змін, що призводять до необхідності раптової і стихійної трансформації засад суспільного життя). Така трансформація здійснювалася на пострадянському просторі, де новостворені незалежні держави (за виключенням країн Балтії) не були готові до глибинних економічних і соціальних перетворень» [10]

В Україні проблема трансформації постає як питання національно-культурної ідентичності і виявляє себе в формі кризи ідентичності, проблемності збереження, а в деякій мірі і відновлення національного «Я» в мінливому, глобалізованому світі. Проблема культурної ідентичності сьогодні, як ніколи, зумовлює необхідність становлення України як простору міжкультурного діалогу. Ідентичність у сучасному філософському дискурсі, у широкому розумінні визначається як цілісність людської особистості у психофізичному, соціально-культурному та національно-етнічному вимірах її буття [11].

Сучасній Україні притаманні кризові явища в соціальному і індивідуальному бутті, які визначальній мірі обумовлені занадто стрімкою трансформацією системи цінностей, яка має

виступати об'єднуючим початком і регулятором соціальних відносин, основою світосприйняття і соціальної поведінки для всього суспільства.

Конфлікт традиційних і індивідуалістичних цінностей і сенсів веде до ціннісної та інституційної деформації в суспільстві. Ситуація ускладнюється тим, що засвоєння західних цінностей відбувається нерівномірно.

Трансформація супроводжується високою політизацією, з висуванням на передній план базових європейських цінностей, таких як свобода вибору, рівність можливостей, толерантність, права людини, національна ідентичність. Але разом з цим традиційні цінності, як дружба і кохання; родинні зв'язки; цінності діяльності та пізнання істини; цінності самозбереження (життя, здоров'я); цінності самоствердження, самореалізації; цінності, що характеризують вибір особистих якостей (чесність, хоробрість, вірність, справедливість, добро) доволі слабо присутні в сучасному дискурсі, не артикуються в інформаційному та культурному просторі, не відтворюються в новітніх соціальних міфах. Як наслідок, глибинні ціннісні трансформації в суспільстві відбуваються стихійно в складній динаміці універсального і унікального, культури та індивідуальності.

У контексті аналізу ціннісно-нормативної системи перехідного суспільства доречно згадати теоретика постматеріалізму Р.Інглхарта, керівника проекту Світового дослідження цінностей World Values Survey (WVS) [7]. WVS -соціологічний проект, найбільш повне джерело емпіричних даних про світогляд і ціннісні орієнтації людей, зібраних майже з усієї планети, починаючи з 1981 р. [12].

Традиційні цінності відображають значимість релігії, повагу до влади і авторитету, високу роль в соціалізації сім'ї, жорсткі суспільні стандарти, соціальний конформізм і т.п. Люди, які вибирають ці цінності, схильні негативно ставитися до розлучень, абортів і евтаназії. У таких суспільствах відзначається високий рівень національної гордості і поширене націоналістичний світогляд. На протилежному полюсі розташовані секулярно-раціональні цінності. Підтримують їх люди надають менше значення релігії, традиційних сімейних цінностей і авторитету. Вони орієнтовані на досягнення успіху, раціональна поведінка, вважають за краще світську державу, схильні до толерантності, соціалізуються в дусі наукової та правової раціональності [13].

Горизонтальний вектор показує рух від цінностей виживання до цінностей розвитку (самовираження). Цінності виживання зосереджені на економічній і фізичній безпеці. У таких суспільствах відзначаються низький рівень соціальної довіри, готовність приймати авторитаризм, ксенофобія, нетерпимість до інакомислення, віра у всемогутність науки і техніки. Для людей, які поділяють цінності самовираження, високу значимість мають ідеї особистості, свободи, прав людини, вони віддають пріоритети охорони навколишнього середовища і гендерної рівності, більш вимогливі до участі в прийнятті рішень в економічному і політичному житті [14]. Згідно з даними досліджень Р. Інглхарта, цінності населення України мають суттєві відмінності від цінностей інших європейців: цінності безпеки, традиції, конформності до влади виражені в Україні сильніше, а цінності самостійності, гедонізму, стимуляції і доброзичливості - навпаки, слабкіше. Загальна конфігурація цих відмінностей малює модель ментальності населення України, для якого характерні висока обережність (або навіть страх), потреба в захисті з боку сильної держави, консерватизм і страх соціального осуду, в українців порівняно слабо виражені потреби в новизні, творчості, свободи і самостійності, не властиві схильність до ризику.

Висновки. Аналіз наведеного емпіричного матеріалу наочно ілюструє складність перехідного періоду, що відбувається в суспільному бутті сучасної України.

У період трансформації соціального простору досвід передається не традиційно у вигляді знання а у вигляді міфосюжетов, оснований на системі символів, що продукуються самим суспільством або мають штучну природу ідеологічної доцільності. Соціальні міфи знімають складну рефлексію, яка усуває уявлення про випадковості. Знакові системи і

символи набувають найважливішу роль, символічні цінності виявляються вищими всіх інших, оскільки ними актуалізується несвідоме, яке приховує рушійний інструмент соціальних процесів [15].

З урахуванням таких змін відбувається реконструкція картини світу індивідів та великих суспільних груп, де соціальні міфи свідомо використовуються як інструмент управління поведінкою є елементом впливу на несвідому сферу суспільства. І в умовах боротьби ідей, людина знаходиться в перманентному процесі пошуку нових форм адаптації до зміни ціннісних орієнтацій.

Висока активність процесів соціальної міфотворчості в сучасному суспільстві, враховуючи соціально-мобілізаційну функцію соціальних міфів, сучасне перетворення їх в фактор ідеології та геополітики роблять необхідним всебічне наукове дослідження і філософське осмислення ролей соціальної міфології в формуванні соціокультурної реальності, в якій розвивається суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Леві-Брюль Л. Надприродне в первісному мисленні. М.: Наука, 1994. - С. 61
2. Конт О. Дух позитивної філософії // Західноєвропейська соціологія XIX ст. Тексти / Под ред. В.І. Добренькова. М.: Міжнародний університет бізнесу і управління, 1996.
3. Сорель Ж. Соціальні нариси сучасної економії / Пер. з фр. М.: С. Дороватовская і А. Чарушников, 1908.
4. І.М. Попова. Був К. Маркс соціологом?: Memoria / уклад. М.Б. Кунявській, Е.В. Лісеенко, О.Р. Личковська. - Одеса: Астропринт, 2011.-640 с. (С. 182)
5. І.М. Попова: повсякдення свідомість в перехідному суспільстві Симптоми кризиса: Memoria / уклад. М.Б. Кунявській, Е.В. Лісеенко, О.Р. Личковська. - Одеса: Астропринт, 2011.-640 с. (С. 238)
6. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності.- М., 1995.- (с.263)
7. Економічні Пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду стран Центрально Східної Європи / за ред. О.М.Балакіревої. - ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». - К., 2015. - (С. 6-13)
8. Ницше Ф. К генеалогии морали // Ницше Ф. Соч. : в 2 т. Т. 2. М., 1990. С. 407-524; Его же. По ту сторону добра и зла // Ницше Ф. Соч. : в 2 т. Т. 2. М., 1990. С. 238-406.
9. Хеллер А. Культурная память, идентичность и гражданское общество. //Политическая наука. Современное состояние: тенденции и перспективы : Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.Винформ. исслед. Отд. Политологии и правоведения, ИнВт сравнит. политологии, Рос. ассоц. полит. науки; Отв. ред. и сост. Верченев Л. Н. (Политология / Редкол. сер. Пивоваров Ю. С. (гл. ред.) и др.). – 2002. №1. – С. 169–173.
10. Головаха Є. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ/ Український соціологічний журнал. 2016. № 1–2 (с. 27)
11. Богачов А. Культурна ідентичність і пам'ять / Андрій Богачов // Філософська думка., 2013. - № 6. (с. 22-28)
12. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org> (дата Звернення 02.05.2019)
- 13-14. Гусельцева М.С. Ідентичність в транзитивному суспільстві: трансформація цінностей // Психологічні дослідження. 2017. Т. 10, № 54. С. 5. URL: <http://psystudy.ru> (дата Звернення: 30.04.2019г).
15. 4. Кольев А.Н. Політична міфологія. - М., 2003. - 381 с. (С. 65)